

Dokumentaalfilm

„Ajalehe sünd“ (1935)

ROOSMARII KURVITS

90 aastat tagasi tegid režissöör Eduard Jürisson-Vallaste ja operaator Armas Hirvonen lavastusliku dokumentaalfilmi „Ajalehe sünd“. See on unikaalne ülevõtte Eesti esimese omariiklusperioodi ajakirjandusest ja on omamoodi ime, et film üldse nõukogude ajal alles jäi. Valdav osa filmi tegijatest ja tegelastest represseeriti 1941. aastal või põgenes 1944. aastal läände ja nii on film arhiivis ka väga anonüümselt kirjeldatud.

2016. aastal andis Rahvusarhiiv välja DVD „Eesti kino lävepakul: Konstantin Märskä, Theodor Luts, Armas Hirvonen“, millel on restaureerituna peal ka „Ajalehe sünd“. DVD-d esitlevas raamatukeses seob Jaak Lõhmus filmi idee päevalehe Waba Maa 15. sünnipäeva tähistamisega 5. detsembril 1933. aastal ja on „üsna kindel“, et filmi tegemist alustati sama aasta sügisel.¹ Neile oletustele tahaksin siinkohal vastu vaielda.

Filmi valmimise ajas – kevad 1935 – kahtlusi pole, seda kinnitavad filmis näidatavate ajalehtede ilmumiskuupäevad ja filmi režissööri Eduard Vallaste meenutused. Filmi ideegi võis inspiratsiooni saada Waba Maa sünnipäevast, kuid selle temaatika on hoopis laiem ja üldisem kui ühe lehe pidupäeva tähistamine. „Ajalehe sünd“ ei keskendu ühe päevalehe, ka mitte ühe ajalehekirjastuse jäädvustamisele. Filmis ei pöörata tähelepanu ajalehetegijate isikutele (v.a USA ajakirjanik). Selles esineb (anonüümselt) vaid üks Waba Maa juht – peatoimetaja Eduard Laaman –, aga puuduvad teised olulised tegelased, kes sellele lehele näo andsid: omanik Aleksander Veiler, hall kardinal Harald Vellner, karikaturist Gori. Sisult on „Ajalehe sünd“ pigem kultuurfilm, mis jäädvustab eesti lehetoimetuse ja trükikoja igapäevase tööprotsessi ning annab sissevaate eesti ajalehendusse 1930. aastate keskel. Minu arvates on see filmihuvilise ajakirjaniku Vallaste eraalgatus, tema esimene ekraaniproov sõltumatu filmitegijana ning igati loogiliselt on ta valinud selleks endale tuttava valdkonna ja angažeerinud esinema oma kolleege. Hilisemates meenutustes kasutab Vallaste sõnu „minu ‘filmifirma’“ ja „eraalgatus“ ega maini, et ajalehe või kirjastuse juhtkond oleks filmi tegemist moraalselt või materiaalselt toetanud.²

Roosmarii Kurvits, PhD, ajakirjanduse ajaloo uurija

¹ J. Lõhmus. Pilte Eesti tõsielufilmi esiajast. – DVD „Eesti kino lävepakul: Konstantin Märskä, Theodor Luts, Armas Hirvonen“. Tallinn: Rahvusarhiiv, 2016, lk 26.

² Ed. Vallaste. Kui H. R. Knickerbocker käis 'Vaba Maa' toimetuses. – Stockholms-Tidningen Eestlastele, 14.08.1949, lk 2.

„Millegipärast ei jõudnud aga film [„Ajalehe sünni”] suurele ekraanile,“ kirjutas Jaak Lõhmus 2016. aastal.³ Põhjus paistab olevat lihtne. Nagu Waba Maa (ehk lehe filminurga toimetaja ja ühtlasi „Ajalehe sünni“ režissöör Eduard Vallaste) viitas, sai takistuseks filminduse riiklik reguleerimine,⁴ mis just filmi valmimise ajal Eestis ette võeti. Nimelt kehtestas riigivanem Konstantin Päts oma dekreediga kinoseaduse, mis jõustus 1. aprillil 1935. See seadustas filmide „kontrolli“ (st tsenseerimise) ja deklareeris: „Film oma sisult ja kujutluselt peab olema rahva elu ülesehitav ja kasvatav.“ Samuti kohustas seadus kõiki kinosid näitama igas eeskavas kodumaist filmikroonikat.⁵ Siseminister Kaarel Eenpalu täpsustas sundkroonika näitamise tingimusi oma määruste ja otsustega, milles sätestati, et igas eeskavas näidatava kodumaise kroonika pikkus peab olema vähemalt 200 meetrit ja selle eest tuleb kinodel maksta kindlaksmääratud tasu.⁶

Need reeglid „Ajalehe sünni“ linastamist ei välistanud, saatuslikuks sai kohe järgnenud otsus, mis andis kohustusliku kroonikaga varustamise õiguse riigi sihtasutusele Eesti Kultuurifilm,⁷ teistelt tootjatelt saadud kodumaised kroonikafilmid otsuse täitmiseks ei kvalifitseerunud. Kuigi Eesti Kultuurifilm võis vahendada kinodele ka teiste tootjate filme, siis selleks tal huvi mõistagi ei olnud. Kuna iga kino pidi igal nädalal maksma märkimisväärseid summasid sundkroonika näitamise eest, ei tahtnud nad osta lisaks muid Eesti kroonikafilme. Nii olid n-ö sõltumatud filmid kinoturult välja tõrjutud majanduslike regulatsioonide abil. See oli tüüpiline vaikiva ajastu võte, mis seadustas riigi (sihtasutuse) monopoli, likvideeris konkurentsi ning andis riigile valdkonna üle ka täieliku sisulise kontrolli.

Samal ajal „Ajalehe sünniga“ tegid Vallaste ja Hirvonen koos veel asundusameti tellitud vaatefilmi „Kodu, tööd ja leiba“ (filmiti mitmes järgus 1934–1935), aga sellegi ekraanile saamisega oli raskusi.⁸ Rohkem iseseisvaid filme mehed enam ette ei võtnud, vaid töötasid Eesti Kultuurifilmi heaks (Hirvonen operaatorina, Vallaste stsenaaristina).

Vaatamegi järgnevalt, mida „Ajalehe sünni“ näitab ning kes on filmi tegijad ja filmis osalejad.⁹

³ J. Lõhmus. Pilte Eesti tõsielufilmi esiajast, lk 27.

⁴ Ajalehetegemine filmis. – Waba Maa, 10.12.1936, lk 4.

⁵ Kinoseadus, § 7, 12, 18. – Riigi Teataja 1935, 17, 398, 399.

⁶ Määrus kodumaa kroonika tasu ülemmäära kohta, § 1. – Riigi Teataja 1935, 39, 926; Kinomäärus, § 33. – Samas, 930.

⁷ Siseministri 30. aprilli 1935 otsus. – Riigi Teataja 1935, 41, 1049.

⁸ 700 meetrit „Kodu, tööd ja leiba“. – Esmaspäew, 1.12.1935, lk 10; Parallelism filmialal. – Waba Maa, 19.12.1935, lk 7.

⁹ Osalejate tuvastamisel olid abiks eelkõige Waba Maa kirjastuse ajalehtede juubelinumbrites ilmunud fotod: Esmaspäew, 29.08.1932; Waba Maa, 5.12.1928, 5.12.1933; Rahvaleht, 5.12.1938. Ühtlasi saavad korrigeeritud mõned valeidentifitseeringud DVD „Eesti kino lävepakul“ tutvustuses (J. Lõhmus. Pilte Eesti tõsielufilmi esiajast, lk 27).

00:17¹⁰ „Režii: Ed. Jürisson-Vallaste“

„Ajalehe sünni“ lavastaja Eduard Jürisson (1901–1983; 1935. aastast Vallaste) oli filmi tegemise ajal 33-aastane kogenud reporter. Juba 17-aastasena alustas ta kaastöö tegemist suurtele eesti päevalehtedele (Sotsialdemokraat, Waba Maa, Tallinna Teataja, Kaja, Postimees, Päewaleht). 21-aastasena sai temast Päewalehe ja neli aastat hiljem Waba Maa reporter. Vaba Maa kirjastusse jäi Vallaste kuni 1940. aastani, aga oli ajakirjanikuna erakordselt tegus mujalgi: toimetas loomakaitseliidu ajakirju, esines loengutega Riigi Ringhäälingus, tegi kaastööd mitmele ajakirjale. Kaasaegsed ütlesid, et ta oli reporter Jumala armust, ja meenutasid tema head vaistu uudiste leidmisel, tohutut töövõimet ja kiirust. Vallaste oli üks viljakamaid reportereid Vaba Maa kirjastuses, honoraridega teeninud ta ministripalga.

Vallaste erihuvi oli filmindus, ka Wabas Maas toimetas ta muu hulgas filminurka ja kirjutas filmikriitikat. Koos Armas Hirvosega võttis Vallaste üle Sauna tänavas asunud filmilaboratooriumi (esimese Eestis) ja tegi dokfilmid „Ajalehe sünni“ ning „Kodu, tööd ja leiba“. Eesti Kultuurfilmi monopoli seadustamisega kadus Hirvose-Vallaste eraäril aga linastamisperspektiiv ja edaspidi kirjutas Vallaste stsenariume Eesti Kultuurfilmile. Kui palju neid võis olla, pole teada.

Vallaste suri 82-aastasena Port Washingtonis.¹¹

00:20 „Ülesvõtted: Armas Hirvonen“

Armas Hirvonen (1896–1972) sündis kooliõpetaja pojana Ingerimaal, sai rahvakooliõpetaja kutse Helsingis ja tuli Eestisse 1919. aasta märtsis Vabadussõja vabatahtlikuna. Pärast Vabadussõja lõppu asus ta elama Pärnusse, tegutses seal kinomehaanikuna ning puutus kokku ka filmitegemisega. 1926–1927 täiendas Hirvonen end filminduse alal Saksamaal. Seejärel töötas kultuurkapitali kehakultuuri sihtkapitali valitsuse kinoosakonna instruktorina 1928–1931, käies kinomehaanikuna filme demonstreerimas Eesti eri paigus ja jäädvustades operaatorina Eesti sportlaste esinemisi. 1931. aastal valmis tal mängufilm „Õösel“ (1905. aasta revolutsioonist, hävinud), lisaks tegi ta vaate- ja õppefilme (enamasti hävinud, info nende olemasolust pärineb tollastest ajalehtedest). Kui 1935. aastal loodi Eesti Kultuurfilm, tegutses Hirvonen seal operaatorina. 1937. aastal läks ta Helsingisse, et täiendada end heli-filminduse alal. Eestisse Hirvonen ei naasnud ja tegutses kuni 1951. aastani Soomes filmioperaatorina. Ta tegi 28 täispikka mängufilmi ja arvukalt lühemaid ja pikemaid dokfilme.¹² Hirvonen suri 76-aastasena Helsingis.

¹⁰ Ajakoodide aluseks on „Ajalehe sünni“ fail portaalis Arkaader: https://arkaader.ee/landing/bc/rHczO7kKnI/eTAtSAFm91/7vMe-_b4QU/_70Bd5irCHu.

¹¹ Vallaste (ja teiste ajakirjanike) elulooandmed on pärit käsikirjast-andmebaasist „Eesti ajakirjanduse biograafiline leksikon 1689–1940“, mille viimane versioon on selle koostajate Roosmari Kurvitsa ja Anu Pallase valduses.

¹² Hirvose elulooandmed on pärit järgmistest allikatest: RA, ERA.495.7.1058, teenistustoimik; RA, ERA.14.13.493, kodakondsuse taotlemine 1935; RA, ERA.1.2.579, l. 79–83, välispassi taotlemine 1937; J. Lõhmus. Pilte Eesti tõsielufilmi esiajast, lk 25; T. Raudalainen. Kuka oli Armas Hirvonen? – Inkeri 2019, maaliskuu, lk 8–9.

00:25 „Siin kasvab... paber“

Puude langetamine ja metsast väljavedamine oli hooajatöö, mida maarahvas tegi põllutöödest vabal ajal: hilissügisel ja talvel. Tööriistadeks olid kirved ja kahe-mehesaed, puud veeti metsast välja hobustega. Põhja paberi- ja puupapivabriku heaks töötas tollal hooajalistel metsatöödel üle 500 inimese.¹³

00:43 „Hiigelvabrik ootab paberipuid“

1935. aastal tegutses Eestis suurtööstustena neli paberivabrikut. Filmis näidatakse Põhja paberi- ja puupapivabrikut Tallinnas Ülemiste järve lähisel, kus paberit toodeti juba 1660. aastatel (praegune Fahle kvartal). Emil Fahle juhtimisel rajati siia enne Esimest maailmasõda kaasaegne paberi- ja tselluloosivabrik, mille toodanguks oli puupapp, tselluloos ja paber. Filmi tegemise ajal toodeti selles vabrikus aastas üle 4000 tonni paberit (peamiselt pakkepaberit ja trükipaberit rotatsioonimasinate jaoks) ning üle 60 000 tonni tselluloosi. Töös oli kuus tselluloosi- ja paberikeedukatelet, mis ulatusid läbi kolme korruse. Kaks suurimat paberimasinat andsid paberit laiusuga 300 cm ja 285 cm. Masinad käivitas aur, Ülemiste mäel töötas üle 900 inimese.¹⁴ Tselluloosi ja paberit toodeti siinses vabrikus kuni 1992. aastani.

00:55 „Puupakud pannakse veskisse...“ kuni 02:09 „Paberi suurimaiks tarvitajaiks on ajalehed...“

Filmis näidatakse paberi tootmise etappe: kooritud propsid purustatakse mehaaniliselt puidumassiks („puupuder“), see keedetakse koos kemikaalidega tselluloosiks („puumass“), mida pestakse ja peenestatakse, raputatakse ja nõrutatakse, et saavutada ühtlane tugevus ja eraldada massist vett. Lõpuks suunatakse mass paberimasinasse, kus liikuvale sõelale saab sellest paberikangas, mis kuivatatakse auruga köetavate pöörlevate silindrite (valtside) vahel ja pressitakse rullpaberiks. Lõplik lihv antakse kalandreerimise abil.

02:14 [lehetantad]

Rohkem on juttu olnud väledatest ja valjuhäälistest ajalehepoistest, aga alates 19. sajandi lõpust tegutsesid Eesti linnades ka nende vaiksemad ametiõed – lehenaised. Nagu lehepoisid, müütasid nad ajalehti tänavanurkadel, turul, kohvikutes ja mujal, kus liikus palju rahvast, aga eelkõige viisid kindlatele klientidele ajalehe koju kätte. Osa lehenaisest rajas ajapikku püsivama äri, hakates lehti müüma müügilaudadelt ja kioskitest. Lehemüüjatena tegutsesid sageli just vanemad naised, mõni oli ametis aastakümneid. Näiteks Waba Maa ja Päewalehe juubelinumbrites esitleti 1930. aastatel leskproua Pauline Reiskat (1871–?), kes kandis ajalehti laiali üle kolmekümne aasta.¹⁵ Piltide kvaliteet on kindlaks identifitseerimiseks vilets, aga ilmselt vilksatab sama naine ka „Ajalehe sünnis“ (02:15–02:23).

¹³ Paberiveskist kombinaadiks. Koost. E. Jaanvärk ja O. Karma. Tallinn: Eesti Raamat, 1968, lk 84.

¹⁴ Samas, lk 82–84, 89, 97; 251-aastane paberivabrik. – Õitsitud VII. Tallinn: Eesti Ajakirjanikkude Liit, 1928, lk 79–80; RA, EAA.4487.

¹⁵ Vt fotosid: Päewaleht, 20.11.1933, lk 10; Waba Maa, 5.12.1933, lk 24 ja Rahvaleht 5.12.1938, lk 27. Pauline Reiska (kuni 1896 Waltmann, 1896–1912 Belau) oli juba 41-aastasena kahekordne lesk ja sünnitanud kaheksa last (neist kuus suri lapseas).

Lehenaised ja -poisid ootasid ajalehtede ilmumist trükikodade juures ning olid esimesed, kes värske lehenumbri kätte said, igaüks nii palju, kui oli ette maksnud. Neile oli number pisut odavam kui müügihind (nt 4 senti, kui müügihind oli 5 senti) ja hinnavahe jäi müüjale. Waba Maa kirjutas 1933. aastal uhkusega, et neil on Eestis 1800 lehe üksiknumbrite müüjat.¹⁶ Ajalehtede tänavamüük oli tollase linnaelu lahutamatu osa ja lehemüüja amet nii oluline, et Tallinna ja Tartu lehemüüjatel olid oma ühingud. Näiteks Tallinna Ajalehemüüjate Ühingusse kuulus 1935. aastal 75 liiget.¹⁷ Eelkõige kaitsti ühingutes oma kutsehuve, aga korraldati ka üritusi (igal aastavahetusel lõbutseti Tallinna lehemüüjate ballil, mida finantseerisid suuremad ajalehed,¹⁸ jms).

02:24 [ajalehed]

Karussellina on pöörlema pandud valik 1935. aasta kolme esimese kuu jooksul ilmunud ajalehti eri kirjastustelt. Rida alustab tollane suurim ja rikkaim ajaleht Päevaleht. Järgneb Tartus ilmunud päevaleht Uus Sõna. Siis põllumeeste kogude taustaga päevaleht Kaja. Seejärel Viljandi põline ajaleht Sakala. Siis tugev majandusnädalaleht Ühistegelised Uudised, mis levis laialdaselt Eesti Tarvitajateühisuste Keskuhisuse kohalike ühingute kaudu. Edasi kolm kohalikku lehte: Rakvere Wirumaa Teataja, Haapsalu Lääne Elu ja Paide Järwa Teataja. Seejärel tuleb populaarne kollane leht Uudisleht. Järgneb kaks kohalikku lehte: Narva Põhja Kodu ja Viljandi Oma Maa. Tiiru lõpetab Kaja kirjastuse meelelahutuslik nädalaleht Tallinna Post.

Mis on kõrvale jäetud? Esiteks ei näidata ühtegi oma, st Vaba Maa kirjastuse ajalehte, mis tollases ajakirjanduspildis olid vägagi olulised. Teiseks, kui kõrvale jätta Uus Sõna Tartust, puudub lehevalikust kogu Eesti Viljandist lõuna, ida ja lääne pool, sh tugevad ajalehelinnad Pärnu, Kuressaare ja Võru, kus ilmus mitu kohalikku lehte, aga ka põline Tartu päevaleht Postimees.

02:36 „... ja algajad reporterid“

Sulega kirjutaja on Pedro Krusten (1897–1987), kes on tuntud eelkõige proosakirjanikuna. Leiba teenis ta aga peaaegu kogu elu ajakirjanikuna, olles kohtureporter ja vestekirjanik Vaba Maa kirjastuse ajalehtedes 1926–1934 ja Päevalehes 1934–1940. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal töötas ta päevalehes Kommunist ja Saksa okupatsiooni ajal päevalehes Eesti Sõna. Ta suri 89-aastaselt Arlingtonis Virginia osariigis USA-s.

Kui vaadata Krusteni töövahendeid (kirjutussulg + tindipott), siis nii võis reporteri skribeerimine tollal välja näha küll. Kirjutada tuli paberi ühele poolele, selge käekirjaga, ilma parandusteta, parajalt suurte reavahedega ja sirgelt horisontaalsetes ridades. Käsikirjale tegi toimetaja oma parandused (kui tegemist oli uudisega, pani sellele ka pealkirja[d]) ja märkis korraldused ladujale: kriipsutas alla pealkirja – mida rohkem kriipse, seda suuremas kirjas tuli pealkiri laduda –, märkis veerisele teksti

¹⁶ 15 aastat. – Waba Maa, 5.12.1933, lk 3. Tallinnas oli sel ajal ringiliikuvatele lehemüüjatele välja antud 50 luba, aga kioskipidajad kurtsid, et neid on tegutsemas pigem 200 (Ajalehe lugemine väheneb. – Pealinna Teataja, 3.10.1934, lk 1).

¹⁷ Ajalehemüüjad oma muredest. – Waba Maa, 5.04.1935, lk 7.

¹⁸ Nt Lõbus lehemüüjate ball. – Esmaspäev, 2.01.1934, lk 1.

trükikirja suuruse. Seesama käsitsi kirjutatud tekst läkitati trükikotta. Väiksemates toimetustes jooksid toimetuse ja trükikoja vahet käskjalad, Vaba Maa kirjastuses kasutati spetsiaalset torupostisüsteemi: üleval toimetuses viskas toimetaja rulli keeratud käsikirja torušahti ja kõlistas märguandeks kella, mõne sekundiga oli käsikiri all trükikojas ladumismasinade juures.

03:39 „Juba hommikul vara...“

Meeste jalad sisenevad Pikk tänav 54/56/58 kolmikmaja uksest Tallinna vanalinnas Oleviste kiriku vastas. Siin asus kirjastuse Vaba Maa hoonetekompleks, mis oli alates 1920. aastate keskpaigast järk-järgult ümber ehitatud tõeliseks ajakirjanduskombinaadiks. Siin tehti 20 aasta jooksul kirjastuse Tallinnas ilmunud väljaandeid, kokku oli neid 16: päevalehed Waba Maa (1918–1938) ja Sõnumed (1931–1933) > Hommikuleht (1933–1934), nädalaleht Esmaspäew (1922–1940), kolm korda nädalas ilmunud Rahvaleht (1923–1940, Vaba Maa omanduses alates 1926) ja Maa Hääl (1932–1940), raadionädalaleht RS (1935–1938, Vaba Maa omanduses alates 1936), ajakirjad Ronk (1923–1927) > Kodukolle (1927–1928), Perekonnaleht (1930–1940), Ajude Gümnaastika (1933–1940), Huvitav Žurnaal (1933–1940), Perekonnalehe album (1937–1938) ja Kirilind (1939–1940), samuti venekeelne päevaleht Вести дня (1926–1940) ja selle lühendatud väljaanne, kaks korda nädalas ilmunud Русский вестник (1934–1940).¹⁹

Vaba Maa kolmikmajas asusid nende ajalehtede-ajakirjade toimetused ja talitused, kirjastuse ärijuhatuse, trükikoda, lisaks veel ametikorterid, klubiruumid ja einelaud. Kui alustada altpoolt, siis keldris oli trükkimisega seotu: ladumis- ja trükimasinad, korrektorite töökohad. Lisaks oma väljaannete trükkimisele tehti trükitoodeid kõigile soovijale, sh trükiti bolševistlikke väljaandeid (äri, mille teised suured trükikojad ära põlgasid). Esimesel korrusel oli talitus: seal võeti vastu väljaannete tellimusi, kuulutusi ja reklaami, seal käis väljaannete ekspedimeerimine (müüki saatmiseks pakkimine ja sildistamine). Järgmisel kahel korrusel olid ajalehtede ja ajakirjade toimetused ning kirjastuse ärijuhatuse. Toimetuste juurde sisustati töötajatele klubiruumid ehk kolm tuba koos köögiga. Ühes toas oli einelaud, kus sai ka sooja lõunat; teises toas sai mängida malet, doominot jms; kolmandas toas käis kaardimäng, põhiliselt bridž. Majade ülemistele korrustele ehitati ametikorterid, mida üüriti odava hinna eest oma reporteritele, et need oleksid nii päeval kui öösel vajaduse korral kiiresti käepärast.

1933. aastal oli kirjastuse palgal 163 inimest.²⁰ Tööd tehti vahetustega ja majades käis elu peaaegu ööpäev läbi.

03:55 „... kihab töö „seitsmendas suurriigis““

Seitsmes suurriik tähendab (trüki)ajakirjandust. Metafoor laenati eesti keelde saksa keele vahendusel Euroopast, Eestis on see kasutusel olnud alates 1880. aastatest.²¹

¹⁹ Osa väljaandeid kirjastas osaühisus Vaba Maa, osa kirjastus Bibliofiil (kuulus Aleksander Veilerile). Vaba Maa kirjastusest pikemalt vt T. Hennoste, R. Kurvits. Eesti ajakirjanduse 100 aastat. Tallinn: Post Factum, 2019, lk 47–52.

²⁰ 15 aastat. – Waba Maa, 5.12.1933, lk 3.

²¹ Pikemalt vt R. Kurvits, T. Hennoste. 101 Eesti ajakirjanduspala. Tallinn: Varrak, 2019, lk 180–181.

04:00 [toimetaja asub välisajakirjandust lugema (Helsingin Sanomat on näha)]
 Kodu- ja välismaiste ajalehtede lugemine oli toimetajate igahommikune rutiin. Välismaa ajalehed olid asendamatud „väljamaa osakonna“ toimetajatele. Välisuudiseid vahendas lehtedele küll Eesti Telegraafi Agentuur oma telegrammidega, aga toimetajad võtsid tähtsamate uudiste täiendamiseks taustainfot välisajakirjandusest, kirjutasid välislehtede põhjal välispoliitilisi ülevaateid ja refereerisid oma lehte huvipakkuvaid välismaiseid artikleid-reportaaze. Uhkusega teatasid ajalehed oma juubelinumbrites, kui mitukümmend ajalehte kui paljudes keeltes nende toimetusse on tellitud.²²

Kohalikest lehtedest võtsid üleriigiliste lehtede „kodumaa osakonna“ toimetajad uudiseid. Nimelt ilmus igas suures üleriigilises lehes kohalike lühiauudiste rubriik („Uudiseid siseriigist“, „Siseriigist“, „Ümber kodumaa“ vms). Selle heaks tegi tööd suur hulk kohalikke (reatasulisi) korrespondente, aga lisaks otsisid toimetajad infot ka kohalikest lehtedest („provintsilehtedest“).

Igas korralikus ajalehes ilmus ka rubriik „Teised lehed“, „Ajakirjandus päevaküsimusist“, „Ajakirjanduse pale“ vms, kus refereeriti lühidalt teiste Eesti väljaannete olulisi kirjutisi ja seisukohti aktuaalsetel teemadel.

Ja *last but not least*, juhtkirjanikud lugesid teisi lehti ka selleks, et olla kursis konkurentide arvamused ja tegemistega ning endi kohta kirjutatuga, lahkarmuste korral anti oma lehes varmtalt vastulööki. Kiivalt jälgiti ka üksteise uudiseid, sest tänavamüügis oli kindel võitja see, kes sensatsioonilise infoga esimesena välja tuli.

Lehte lugev piibuga mees võiks olla Arnold Schulbach (1888–1968; 1935. aastast Arno Süvalep), kes töötas ajakirjanikuna 18 aastat (1920–1938) ja kogu aeg Waba Maa toimetuses. Enne seda oli ta olnud asjaajaja-raamatupidaja Narvas. Lisaks oli ta pikaajaline riigikogu liige (1920–1932, Tööerakonna > Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas). Süvaleppa iseloomustasid kaasaegsed kui põhjalikku, täpset ja elava kirjutamisstiiliga ajakirjanikku. Tema spetsialiteet oli parlamendiosakonna toimetamine (niikaua, kuni riigikogu veel tegutses) ning juhtkirjad ja päevakajalised kommentaarid. Süvalep lahkus ajakirjanikuametist pärast Waba Maa sulgemist 1938. Ta suri 80-aastasena Tallinnas.

Seinal olev šarž kujutab ilmselt Vaba Maa kirjastuse „mussolinit“ Harald Vellnerit (1893–1970) ehk Waba Maa karmi tegevtoimetajat 1920. aastatel ning kogu kirjastuse ajakirjanduslikku aju ja halli kardinali kuni kirjastuse likvideerimiseni 1940. aastal. Vellneril oli Otepää kirikukooli haridus, aga ta täiendas end iseõppijana. Ajakirjanikuna alustas ta 1913. aastal kõige labasemas ja proletaarsemas nišis, nimelt Tallinna kopikalehtede toimetustes. Esimese maailmasõja ajal oli ta Estonia teatri näitejuht ja dramaturg, Vabadussõja ajal organiseeris Arhangelskis liitlasriikide staabis eesti sõjaväelasi Eesti Leegioniks, edaspidi keskendus ajakirjandusele.

Seejuures oli Vellner üks esimesi eestlasi, kes sai ajakirjandusharidust (kursustel Petrogradis 1918 ja Helsingis 1924). Koos Aleksander Veileri ja Eduard Laamaniga

²² Vt nt A. S. [= Arnold Schulbach (Süvalep)] Päew „Waba Maas“ - Waba Maa. Waba Maa 1918–1923, 5.12.1923, lk 9.

kujunes temast Eesti ajakirjanduse üks põhimoderniseerijaid vabariigi ajal. Just tema sulest ilmus esimene eestikeelne ajakirjandusõpik „Reporter. Ajalehe-kaastöö tehnika“ (1932), mis oli kokku kirjutatud peamiselt angloameerika allikate põhjal. Halli kardinali ameti kõrvalt kirjutas Vellner ka ise kõigis tollastes ajakirjandusžanrides, sealhulgas oli mitme välisajalehe Tallinna korrespondent (Helsingin Sanomat, Riia päevaleht Jaunākās Ziņas, Poola infoagentuur ATE, mõned Skandinaavia päevalehed). Kokkuvõttes moodne, mitmekülgne ja väsimatu ajakirjanik, kuid oma arrogantsuse tõttu ei paista kaasaegsete seas eriti hinnatud olnud. Kiuslikud inimesed ütlesid, et Veileri vaimustatud suuvooder.²³

Vellner suri oma 77. sünnipäeva hommikul Stockholmis.

04:14 [masinakirjutaja kuulab kõrvaklappidega raadiot]

Siin ilmselt kuulatakse mõnd välismaist raadiojaama ja võetakse sealt infot. Eriti kaugemate spordisuursündmuste puhul oli see tavapärane võte. Näiteks 1938. aastal uhkustas Rahvaleht, et nad suudavad lühilaineilt tabada ka USA kohalike raadiojaamade reportaaže.²⁴

04:25 [ajakirjanik räägib telefoniga ja teeb märkmeid]

Esmapilgul võiks arvata, et filmitud on reporterit telefoniintervjuud tegemas, aga ilmselt siiski mitte. Tollal olid telefonid toimetustes eelkõige info vastuvõtmiseks ja „kirjasaatjate“ telefonikõned lehetoimetustesse oli hommikune rutiin. Suurtes lehtedes oli tavaline, et kohalikud kaastöötajad provintsist edastasid oma olulise info ja kiired (lühid)uudised toimetusse telefonitsi, provintsilehed aga said telefonitsi Tallinnast välisuudiseid.²⁵ Waba Maa tõi oma juubelinumbrites ikka esile, kui mitusada kaastöötajat neile kogu Eestist uudiseid läkitab.²⁶ 1938. aastal oli toimetuseruumides nendega suhtlemiseks 20 telefoniaparaati.²⁷

Vaba Maa kirjastuse toimetused tootsid uudiseid ülilmoodsal konveiermeetodil: kaasautorid provintsist telefoneerisid toimetusse info (mitte ei dikteerinud valmis uudislugusid), toimetuseliikmed tegid märkmeid, kirjutasid lood valmis ja pealkirjastasid.²⁸ Mõnikord helistasid ajakirjanikud toimetusse ka välismaalt, peamiselt siis, kui leht oli läkitanud oma ajakirjaniku Euroopasse, näiteks mõnd riigivisiiti, olümpiamänge või spordi maavõistlust kajastama. Seda eksklusiivsust rõhutati siis ka lugejatele, ladudes loo algusse fraasi „Meie lehe erikirjasaatjalt traaditeel“ vms.

²³ Vt nt Weiler ja Wellner. – Hoia Ronk [= Karl August Hindrey]. Kaasaegsed. Tartu: Loodus, 1926, lk 117–118. Vellnerist pikemalt vt R. Kurvits, T. Hennoste. 101 Eesti ajakirjanduspala, lk 70–71.

²⁴ See, mida lugeja ei näe. – Rahvaleht, 10.05.1938, lk 5.

²⁵ Nt Saaremaa ajalehes Meie Maa töötas 1930. aastatel „uuemate traaditeadete toimetajana“ Aleksander Voldemar Viidas (1895–1964), kes samal ajal oli Tallinnas Waba Maa ajakirjanik (elas Nõmmel).

²⁶ Nt 1920. aastal kirjutas Waba Maa, et „kindlate kodumaa kirjasaatjate võrk üle 600 ulatab“, 1933. aastal sai tasu „ligi tuhat välis-kaastöölist“. Vt A. T. [= August Tamman] Igapäevane ringkäik „Waba Maa“ hoones. – Waba Maa, 4.12.1920, lk 3; 15 aastat. – Waba Maa, 5.12.1933, lk 3.

²⁷ See, mida lugeja ei näe. – Rahvaleht, 10.05.1938, lk 5.

²⁸ Samas, lk 1.

04:32 [ajakirjanik dikteerib masinakirjutajale]

Kirjutusmasinal tipiti tollal käsikirju suhteliselt vähe, aga näiteks toimetuse tähtsamad juhtkirjanikud dikteerisid oma tekste masinakirjutajale. Arhiiviallikate põhjal võib öelda, et rohkem kasutati kirjutusmasinat ametliku kirjavahetuse jaoks (kirjad ametiasutustele, reklaamijatele jms).

Filmis on dikteerijaks Olev Soots (1901–1947), kes töötas Vaba Maa kirjastuses 17 aastat. Ta oli 1923. aastal eksternina lõpetanud Tallinna reaalkooli ja saanud samal aastal Vaba Maa trükkikoja korrektoriks. Aasta pärast oli ta juba kollase nädalalehe Esmaspäew (tegev)toimetaja, seejärel vastutav toimetaja Rahvalehes 1930–1940, ajakirjas Perekonnaleht 1930–1931 ja päevalehes Waba Maa 1937–1938. Kui vastutav toimetaja võis tollal olla ka üksnes formaalne esindusnägu ehk nn *Sitzredakteur*, kelle kohustuseks oli seaduse ees lehe eest vastust anda, siis Soots tõesti juhtis igapäevast lehetegu nii Esmaspäewas, Rahvalehes kui Wabas Maas. Kogenud ja tasakaalukas, oli ta ka oma alluvate poolt hinnatud ja lugupeetud.

Soots suri 45-aastasena vangistuses Arhangelski oblastis.

04:35 kuni 05:10 [sünnimused]

Sündmuste-sündmuskoha seas vilksatavad mh masinaga rehepeks (04:46), Kreenholmi manufaktuur ja Narva jõgi (04:55) ning Tartu Suurturg (praeguse nimega Raekoja plats) vaatega Raekoja eest Kivisilla poole (05:09).

05:15 [posti avamine]

Ajalehed püüdsid lugejaid endiga tugevamalt siduda, ärgitades neid toimetusele kirjutama. Selleks avaldati ristsõnu, male- ja bridžiülesandeid ning korraldati mitmesuguseid suurvõistlusi. Ergutuseks jagati parimatele auhindu, tavaliselt oma kirjastuse väljaannete tellimusi ja (toimetusele tutvustamiseks saadetud) raamatuid. Suurvõistlustel olid ka auhinnad erilisemad, andes hea pildi tollastest väärtustest: raadioaparaat, elektrilokid, rätsepatööna õmmeldud ülikond, kott saiajahu, tantsukursus kahele, koorem kütteturvast, Singeri õmblusmasin jne. Auhinnad saadi peamiselt reklaamiandjatelt, kellele see oli omakorda reklaam (auhinnad pandi välja toimetuste vaateakendele).

Eriti osav suurvõistluste korraldaja oli kõmuleht Esmaspäew, mis inspireerus parasjagu käsilolevatest riiklikest kampaaniatest, jagas võistlused mitmesse järku ja venitas need nädalate pikkuseks. Nimede eestistamise puhul korraldas leht eestilike nimede konkursi,²⁹ raamatuaasta puhul raamatukaante äraarvamisvõistluse,³⁰ seejärel reklaamlausete võistluse.³¹

„Ajalehe sünni“ tegemise ajal käiski parasjagu nimede eestistamise võistlus ja võimalik, et filmis ongi näha just eestilike nimedega toimetusse saadetud kupongid. Idee oli lihtne: lugejailt oodati eesti perekonnanime viiele avaliku elu tegelasele: haridustegelane Evald Vender, karikaturist Gori (sünninimega Grigori/Georg Tõnisson), raadiodiktor Erika Veidenbaum, näitleja Juhan Tõnson ja sportlane Karl

²⁹ 5 inimest otsib nime! – Esmaspäew, 23.12.1934, lk 1.

³⁰ Mis raamat see on? – Esmaspäew, 4.01.1936, lk 1

³¹ Hea idee maksab raha! – Esmaspäew, 24.12.1936, lk 1.

Fatal. Nimesoovitusi tuli tuhandeid ja näitleja Tõnson võttiski endale võidunime Tõnopa.³²

05:29 „Maailma kuulsaim ajakirjanik KNICKERBOCKER...”

Knickerbocker ei ole dramatiseerimise huvides välja mõeldud piltliku nimega³³ tegelane, vaid tollase läänemaailma üks kuulsamaid ja mõjukamaid ajakirjanikke, USA väliskorrespondent Hubert Renfro Knickerbocker (1898–1949). Aastatel 1923–1937 ja Teise maailmasõja ajal oli ta USA lehtede reporter Euroopas, alates 1931. aastast töötas William Randolph Hearsti kontsernile ning oli üks maailma enim teenivaid ajakirjanikke. Muu hulgas võitis 1931. aastal USA tähtsaima ajakirjandusauhinna, Pulitzeri preemia lugudesarjaga NSVL-i oludest ja esimesest viisaastakuplaanist,³⁴ intervjueris paljusid Euroopa riigijuhte, kajastas Hitleri putšikatset ja kohtuprotsessi 1923, kurikuulsat NSDAP kongressi Nürnbergis 1934 (ja saadeti selle eest Saksamaalt välja), Itaalia-Abessiinia sõda, Hispaania kodusõda (ja saadeti selle eest Hispaaniast välja). Knickerbocker avaldas üle kümne reportaažliku raamatu Euroopa majandusest ja poliitikast. „Maailma kardetavaim ajakirjanik“, pealkirjastas Uudisleht loo temast.³⁵ Knickerbocker hukkus 51-aastasena lennuõnnetuses Bombay lähedal Indias.³⁶

1935. aasta algul tegi Knickerbocker ringsõidu Soomes, Baltimaades ja Poolas, et võrrelda Vene impeeriumist iseseisvunud riikide sotsiaalolusid Nõukogude Vene omadega. Eestis oli ta nädalapäevad, kohtus siin ka riigijuhtidega, aga eelkõige huvitus igapäevaelust. Ameeriklane käis Tallinna tööstustes, turul ja tööliste kodudes ning külastas Petserit just kuulsa aastalaada ajal. Intervjuudest ja fotosessioonidest Eesti ajakirjandusele Knickerbocker keeldus, aga Eduard Vallastel õnnestus ta siiski eksrompt meelitada Waba Maa toimetusse, et ta aitaks „väikest, tundmatut kolleegi“ ja astuks üles „Ajalehe sünnis“, mille filmimine 12. veebruari lõunavaheajal parajasti käis.³⁷

³² Nimed, mis pärisid auhinna. – Esmaspäew, 18.02.1935, lk 4, 9.

³³ *knickerbocker* (ingl) – 1) põlise (hollandiaegse) newyorklase hüüdnimi; 2) laia säärega ja alaservast kroogitud põlvpüksid, kanti sageli sportimisel (nt golf, vehklemine).

³⁴ Neid ja hilisemaid reportaaže Euroopast refereeris ka Eesti ajakirjandus, nt: SSSR walmistub „teiseks pjatiletkaks“? – Põhja Eesti, 6.08.1931, lk 2; N. „Pjatiletk“ sõjaline ülesanne. Miks Wene rahwas jälle nälgeb. – Waba Maa, 12.08.1931, lk 4; Sunnitöö Wene metsades paljastatud. Enamlaste katsed oma metsikusi warjata. – Waba Maa, 30.08.1931, lk 4; Ueberschwemmen landwirtschaftliche Ssowjetmaschinen[!] die Baltischen Märkte? – Revalsche Zeitung, 18.09.1931, lk 6; „Punane kaubandus ähwardab“. Ameerika reisija Euroopa põhiprobleemidest. – Postimees, 1.10.1931, lk 4; Suurlinna warjuelu. Ameeriklase muljeid öisest Berliinist. – Waba Maa, 21.02.1932, lk 7; Külaskäik Krupp'i tehastesse. – Waba Maa, 28.02.1932, lk 7; Kriisi haripunkt möödas. Laibapetised Euroopa eestast lahkunud. – Waba Maa, 14.10.1932, lk 5; Pariisi maa-alustes kullakeldrites. – Nädala Postimees, 14.11.1932, lk 9; Moskva kannab barette. – Tallinna Post, 25.01.1935, lk 2; Wene talupoja saatus. – Kaja, 2.02.1935, lk 5; Muutunud Moskva. – Wõru Teataja, 1.03.1935, lk 3; Väljasaatmised Karjalast ja Soome. – Postimees, 23.05.1935, lk 2.

³⁵ Maailma kardetavaim ajakirjanik. – Uudisleht, 16.01.1940, lk 6.

³⁶ Knickerbockeri kohta pikemalt vt D. Cohen. Last Call at the Hotel Imperial. The reporters who took on a world at war. New York: Random House, 2022.

³⁷ Ed. Vallaste. Kui H. R. Knickerbocker käis 'Waba Maa' toimetuses.

Kuulsusele saadeti Kuld Lõvi hotelli auto järele ja Vallaste kõlistas Vaba Maa omanikule Aleksander Veilerile, et poole tunni pärast saabub Knickerbocker toime-
tusse. Veiler kihutas taksoga kohale ja võttis edasise enda kätte: kutsus kohale pea-
toimetaja Eduard Laamani ning saatis käskjala Du Nordi šampanjat ja mandleid
tooma. Knickerbocker veetis toimetuses rohkem kui tunni: Laaman ajas kauge võõraga
juttu, Hirvonen filmis, Hans Soosaar pildistas ja Vellner kirjutas haruldasest külali-
sest järgmise lehenumbri esiküljele foto juurde lühiloo.³⁸ Knickerbocker ise kirjutas
piirimaade reisimuljetest 12-osalise reportaažisarja, mis avaldati Hearsti kontsernile
kuulunud 35 USA ajalehes.³⁹

05:37 „... usutleb Eesti ametivenda“

Eesti ametivend on Eduard Laaman (1888–1941), kõige autoriteetsem ja informeeritum (poliitika)ajakirjanik sõjaeelses Eestis.⁴⁰ Ta töötas peatoimetajana Wabas Maas 1923–1938 ja Rahvalehes 1938–1939. Peatoimetajana ei olnud Laaman mitte igapäevane manageerija, vaid andis lehele suuna isikliku eeskujuga ning oma juhtkirjade ja artiklitega. Ja juhtkirjanikuna oli ta ületamatu. Tema juhtkirjad olid säravad esseed, milles olid ühendatud konkreetsus ja kirurgi osavusega tehtud täpsed löiked probleemi tuuma, karakterseid detailid ja nõtke stiil.

Laaman hukati 53-aastasena Kirovi vanglas.⁴¹

06:04 „Sensatsioon!!!“

Juugendlike ornamentidega ehitud uks viib Seltskondlikku majja (Aia tn 12 Tallinnas), mis kuulus Centumi klubile. See oli Eesti eliidi klubi, mille algatas 1924. aastal Konstantin Päts, et luua kohtumispai, kus Eesti tipp-poliitikud, suurärimehed ja välisdiplomaadid saaksid vabamas õhkkonnas kohtuda, kontakte luua ja arutleda Eesti arengusuundade üle. Nagu nimi viitab, võis klubisse kuuluda kuni 100 tegevliiget (ld *centum* – sada). Klubi tegutses kuni 1940. aastani, selle liikmeskonda kuulus enamik Eesti peaministritest-riigivanematest, mitukümmend ministrit ning mõju-
kaid tegelasi ärieliidist. Lisaks tegevliikmetele kuulusid klubisse „alalised võõrad“, eelkõige Tallinnas resideeruvad suursaadikud ja *chargé d'affaires*'id.⁴²

³⁸ Knickerbocker filmiti Waba Maas. – Waba Maa, 13.02.1935, lk 1.

³⁹ Knickerbockeri artiklid Balti riikidest. Hakkavad ilmuma alles pärast Stresa konverentsi. – Uus Sõna, 10.04.1935, lk 2; Knickerbockeri kirjutused Ameerika lehtedes algavad. – Waba Maa, 8.05.1935, lk 1. Lugusid refereeris ka eesti ajakirjandus, nt Knickerbocker eesti töölistel külas. – Waba Maa, 22.05.1935, lk 3; Eesti on häirevalmis kommunismi vastu. – Kaja, 23.05.1935, lk 3; Ameerika lehemees tunnustab Eesti edu. – Maa Hääl, 24.05.1935, lk 4; Kus elab tööline paremini: Kas kommunistlikus Wenes või kapitalistlikes mais? – Pealinna Teataja, 1.06.1935, lk 2; Knickerbockeri otsus. – Waba Maa, 3.06.1935, lk 3.

⁴⁰ Põneva sissevaate selsse annab Laamani päevik, mis on avaldatud järjeloona ajakirjas Akadeemia, vt Meie vastus. Eduard Laamani päevik 1922–1940. – Akadeemia 2003, 7 kuni 2004, 10.

⁴¹ Laamanist pikemalt vt R. Kurvits, T. Hennoste. 101 Eesti ajakirjanduspala, lk 70–71.

⁴² Centumi asutajaliikmete nimekirja vt Klubi „Centum“. Põhikiri. Kodukord. Tegevliikmete nimekiri 1925 a. Tallinn: [Centum], 1925, lk 17–19. Liikmeskonnast 1925–1932 saab ülevaate klubi protokolliraamatust: RA, ERA.999.1.1, „Centum“-Klubi. Revisjonikomisjoni koosoleku protokoll. Vanematekogu koosolekute protokollid.

Kaader filmist „Ajalehe süind“. Kaks filmi kuulsaimat tegelast: Hubert Renfro Knickerbocker ja Eduard Laaman Waba Maa toimetuses 12. veebruaril 1935. Knickerbocker oli üks läänemaailma mõjukamaid ajakirjanikke, W. R. Hearsti ajakirjanduskontserni korrespondent Euroopas, Eduard Laaman aga päevalehe Waba Maa peatoimetaja ja tollane kõige informeeritum poliitikaajakirjanik Eestis.

06:23 „Kohale jõuab ka reporter“ **06:30** „Ärge pugege, küll te homme lehest loete!“⁴³ Centum oli kinnine klubi ja kuidas elu seal täpsemalt käis, pole kindlalt teada.⁴³ Klubi kodukord ütles: „Klubi au- ja tegevliikmetel on õigus külalisi kluppi sisse tuua, külalise nime, elukutset ja sissetoomise aega vastavasse raamatusse üles tähendada ja 200 marka iga külalise pealt sissekirjutamise juures klubi kassasse makstes. Sissetoodud külaline võib ainult sissetooja liikme kohalviibimisel klubi ruumides olla.“⁴⁴ Et ajakirjanik sinna infojahil sisse astuda saanuks, oli välistatud.

Kui Centumist ajakirjanikkonda otsida, siis leiab tegevliikmete seast mehed, kes juhtisid Eesti rikkaimat ajalehte Päewaleht. Centumisse kuulusid lehte välja andva Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse (TEKÜ) juhatuse kaks esimeest, kes eelkõige olid pangajuhid – Artur Uibopuu (1878–1930)⁴⁵ ja Johan Sihver (1882–1942)⁴⁶ –, samuti

⁴³ „Mälestusi“ Centumi klubist on 1984. aastal pannud kirja Hillar Ääro-Lehari (1915–1999), aga kellelt sealsed andmed pärinevad ja kui paljus need tõele vastavad, on teadmata. Vt F. Laurits. Hillar Lehari – fenomenaalse mälu mees või hoopis mütomaan? – Tuna 2013, 2, lk 147–156.

⁴⁴ Klubi „Centum“. Põhikiri. Kodukord. Tegevliikmete nimekiri 1925 a, lk 9.

⁴⁵ Tallinna Vastastikuse Krediitühisuse > Krediit Panga direktor 1907–1925 ja 1926–1930, Eesti Panga president 1925–1926, TEKÜ juhatuse esimees 1919–1925.

⁴⁶ Tallinna Vastastikuse Krediitühisuse > Krediit Panga nõukogu liige 1915–1926, esimees 1926–1940, TEKÜ juhatuse esimees 1925–1940.

kolm toimetusejuhti: Hans Rebane (1882–1961)⁴⁷, Harald Tammer (1899–1942)⁴⁸ ja Leopold Kenn (1891–1941)⁴⁹, lisaks kirjanik August Kitzberg (1855–1927), kes Centumi-ajal kirjutas Päewalehele Tiibuse Jaagu vesteid.⁵⁰ Centumisse kuulus ka Jaan Tõnisson (1868–1941[?]), kes oli Postimehe juht peaaegu 40 aastat (1896–1935), aga vabariigi ajal siiski eelkõige poliitik.

06:37 „Häire!!!“

Telefonile vastaja on ilmselt Aleksander Grünberg (1910–1966; 1935. aastast Aksel Valgma), kes koos Olev Sootsiga moodustas tõhusa tegevtoimetajate paari. Ta tuli Vaba Maa majja pärast gümnaasiumi lõpetamist 1930. aastate algul ja tõusis kiiresti juhtivatele kohtadele. Temast sai tegevtoimetaja kollases nädalalehes Esmaspäew ja hiljem Rahvalehes, lisaks vastutav toimetaja Esmaspäewas 1934–1940, Hommik-lehes 1933–1934 ja nuputamisajakirjas Ajude Gümnaastika 1933–1940. Selle kõrval kirjutas ta noorsoojutte, mõned näidendid ja operetilibretood.

Valgma läks vabaturma 56-aastasena Sydneys Austraalias.

06:40 [majapõleng]

Põlengud oli 1930. aastate teisel poolel reporterite armastatumaid uudissündmusi. Nimelt piirati Eestis 1934. aastal siseministri sundmäärusega kõmuliste uudiste avaldamist, et tõsta ajakirjanduse kõlbelist taset. Enam ei tohtinud teatada, kirjeldada ega kujutada süütegusid ega eraellu puutuvat – mõrvad, enesetapud, imikutapmised, vägistamised, lahutused, perekonnatülid jms – nii, et see riivab „kõlbluse või sündsustunnet“.⁵¹ Seega ei saanud ajalehed enam senise räigusega serveerida kuritöid,⁵² aga alles jäid õnnetused. Suurtes lehtedes oli tavapärane, et kui saadi teade tulekahjust või liiklusõnnetusest, tormasid kohe sündmuskohale reporter ja fotoreporter ning uudis ja foto toimetati lehte võimalikult kiiresti, isegi mõne tunniga. Üks parimaid peibutisi töölt koju suunduva lugejaskonna ahvatlemiseks oli õhtune päevaleht, mille esiküljel püüdsid pilku fotod ja reportaaž samal hommikul juhtunud õnnetusest.⁵³

06:45 [mootorrattale!]

Fotoaparaat käes, hüppab külgorvi fotograaf Hans Soosaar, juhi taha istub reporter. Näha on Vaba Maa toimetuseesine Pikal tänaval, paremale jääb Oleviste kirik.

⁴⁷ Päewalehe peatoimetaja 1922–1927, seejärel välisminister 1927–1928, Eesti saadik Soomes 1931–1937 ja Lätis 1937–1940.

⁴⁸ Päewalehe peatoimetaja 1933–1940.

⁴⁹ Päewalehe vastutav toimetaja 1927–1934, Postimehe toimetuse liige 1935–1940.

⁵⁰ Klubi „Centum“. Põhikiri. Kodukord. Tegevliikmete nimekiri 1925 a, lk 17–19. Tammeri liikmesust 1940. aastal mainib Lehari oma „mälestustes“: RA, ERA.4996.1.226, l. 9–10, H. Lehari. Mälestuspilte Eesti Vabariigi uhkusest, Centum Klubist.

⁵¹ Siseministri sundmäärus nr 19, § 4. – Riigi Teataja 1934, 107, 1831.

⁵² Ajakirjanike varasema suhtumise võtab kokku nt -mk.- [= Hans Klemküll] Rõõm ilusast kuritööst. – Waba Maa, 5.12.1933, lk 11. Sundmääruse täitmist jälgis riiklik propagandatalitus, menetles poliitiline politsei. Näiteks 1935. aasta suvel karistati Rahvalehe vastutavat toimetajat Olev Sootsi 500-kroonise rahaträhi või 30-päevase arestiga, süüks roima ja vägistamise üksikasjalik kirjeldamine (RA, ERA.1.7.1006, l. 60, politseivalitsuse direktori otsus, 9.07.1935).

⁵³ Vt nt Inimohwriga tuleõnnetus. – Päewaleht, 20.11.1935, lk 1.

Kaader filmist „Ajalehe sünd”. Sündmuskohale kihutab Vaba Maa mootorratas, külakorvis fotoreporter Hans Soosaar ja juhi taga keegi reportereist. Nii algab süžee tulekahju kajastamisest, mis toob välja Vaba Maa koolkonna ajakirjandusideaalid: inimlikku uudishimu äratavad teemad, uudislikkus, operatiivsus.

Järgmises kaadris sõidetakse mööda Pikka tänavat juba vastassuunas, tagant paisab Suure Rannavärava eesvärav.

Külakorviga mootorratas oli üks Vaba Maa kirjastuse firmamärk – kirjastusel oli neid mitu, nendega kihutasid reporterid sündmuskohale, nendega veeti ajalehepakke rongijaama ja lehemüüjatele.⁵⁴

06:56 [fotograaf pildistab]

Pildistaja on üks esimesi eesti pressifotograafe Hans Soosaar (1903–1961). Ta töötas pressifotograafina peaaegu veerand sajandit: esmalt Vaba Maa kirjastuses 1926–1940, seejärel Noorte Hääles 1940–1941, Saksa okupatsiooni algul Revaler Zeitungis 1941–1942, pärast sõda Rahva Hääles, Õhtulehes ning Sirbis ja Vasaras. Pärast 1949. aastat ta ajakirjanduses enam püsivat töökohta ei saanud, aga tegi vabakutselise fotograafina pilte Tallinna ajalehtedele kuni oma elu lõpuni. Soosaar suri 58-aastasena Kloogal.

Soosaar oli üks esimesi, kellele Veiler üüris Vaba Maa majja odava hinnaga korteri, et ta oleks nii päeval kui öösel käepärast sündmuskohale saata. (Mälestustest tuleb siiski välja, et tööandja taktika ei kandnud alati vilja, Soosaar oli üksjagu mugav ega avanud oma korteriust iga koputamise peale.⁵⁵) Soosaar elas samas korteris kuni oma surmani.

⁵⁴ 2 tunniga. – Waba Maa, 5.12.1933, lk 5, [foto] lk 33; fotod – Waba Maa, 5.12.1928, lk 16, 33.

⁵⁵ E. J. Woitk. Mälestuste tänav. I. Toronto: Orto, 1959, lk 191–192.

06:58 [põleng]

07:03 [reporter puu otsas] **07:23** „Reporter oskab end aidata“

Kirjutab särgi mansetile.

07:30 „Kuid mõnikord juhtub ka nii“

Kinniseotud peaga mees on Pedro Krusten, kes filmi algul suure hooga kirjutas. Sidemetes pea võiks vihjata tema pihtasaamisele augustis 1933, kui Jaan Tõnissoni valitsus oli kehtestanud perioodika eeltsensuuri.⁵⁶ Kaks päeva pärast tsensuuri kehtestamist ilmutas Krusten Rahvalehes veste „Liisil on punane pliiats“.⁵⁷ Selle sees oli vemmalvärss („Lahkub pikkamööda suvi, / Aeg see lendab nagu tuvi...“), mille ridade esitähedest tuli kokku soov „Laku perset, tsensor“. Sisekaitse ülema otsusega pandi Rahvaleht kolmeks kuuks seisma. Ilmumispaus jäi pisut lühemaks, sest pärast vabadussõjalaste põhiseaduse võitu rahvahääletusel astus Tõnissoni valitsus tagasi ja tühistas ka eeltsensuuri. Seejärel lubas sisekaitse ülem Rahvalehel taas ilmuda.⁵⁸ Pedro Krusten aga vahetas pool aastat hiljem töökohta ja kolis Päevalehte. Kas selles oli oma osa ka punase pliiatsi lool, pole teada.⁵⁹

07:38 „Leht karrikatuurita on nagu supp soolata“

Joonistaja on Vaba Maa kirjastuse illustraator Verner Birkenfeldt (1903–1942) ehk Verny. Ta oli õppinud Riigi Kunsttööstuskoolis litograafiat ja töötas Vaba Maa kontsernis 16 aastat. Kuigi siin kujutatakse Vernyt šarži joonistamas, oli tema põhitööks uudisjoonistuste tegemine,⁶⁰ rubriiginimede illustreerimine ja fotode retušeerimine.

Birkenfeldt hukkus 38-aastaselt Leningradi blokaadis.

Vaba Maa põhikarikaturist oli Gori, aga tema selles dokfilmis ei esine. Just Gori karikatuurid olid Vaba Maa lehtede tõeline sool, ilma milleta oli leht lugejate jaoks maitsetu. „Eile polnud lehes midagi! Polnud gorikatuuri! Kas ma saan oma viis senti tagasi?“ olevat pahane lugeja toimetusele kirjutanud.⁶¹ Tegelikult gorikatuurid igas lehenumbri ei ilmunud, aga Gori oli siiski erakordselt viljakas, ta varustas karikatuuri-dega kõiki Vaba Maa kirjastuse väljaandeid, aga ka muid ajakirju ja aastaraamatuid.⁶²

07:53 „No, vaat, mis ta valmis tegi!“

Šaržil on filmi autorid Armas Hirvonen ja Eduard Vallaste.

⁵⁶ Sisekaitse ülema sundmäärus nr 8. – Riigi Teataja 1933, 68, 849–850.

⁵⁷ Miini Mihkel [= Pedro Krusten]. Liisil on punane pliiats. – Rahvaleht, 17.08.1933, lk 2.

⁵⁸ RA, ERA.1.7.1006, l. 56–57, sisekaitse ülema otsus Nr. 17.

⁵⁹ Oma mälestustes kirjutas Krusten sellest juhtumist lühidalt (ja mäletas valesti, et suleti Waba Maa, mitte Rahvaleht), vt P. Krusten. Hullumajast mõõdumisel. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1964, lk 86–88.

⁶⁰ Kuna fotode trükkivaliteet ajalehtedes oli halb, siis kasutati 1920. aastatel suuremates ajalehtedes rohkem uudisjoonistusi kui -fotosid. See tähendab, et foto järgi tehti sulejoonistus – see tuli trükkis paremini välja, sest oli pooltoonideta ja teravajooneline.

⁶¹ M. Soosaar. Tuntud ja tundmatu Gori. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2003, lk 110.

⁶² Gorist pikemalt vt R. Tiitus. Gori elust ja tööst. Tallinn: Eesti NSV Kunst, 1960; M. Soosaar. Tuntud ja tundmatu Gori; Raimo Jõeranna ja Meelis Arulepa dokfilm „Gorikaturist“ (Filmivabrik, 2023).

Kaadrid filmist „Ajalehe süünd“. Humoorikad lavastatud detailid: et tulekahjust paremat ülevaadet saada, on nutikas ja hakkaja reporter roninud puu otsa. Kui tuletõrjuja veejuga tal bloknoodi käest pühib, jätkab ta märkmete tegemist särgi mansetile.

08:00 „Uudised muutuvad ladumismasinates tinaridadeks“

Siin on näha realadumismasinal (Linotype'il) töötamine. Linotype'il on 90-klahviline klaviatuur, iga sõrmelöögiga langeb paika ühe tähemärgi vorm. (Masinalladuja töönorm oli 6000 tähte tunnis.⁶³) Kui ühe rea jagu tähevorme on üksteise kõrval, tõstab laduja kangi ja hakkab uut rida laduma. Kangitõste peale liigub juba laotud tähevormide rida tulise tinakatla suu ette, ladumistras surub sulatina⁶⁴ vormidesse, läbijooksev külm vesi jahutab valatud tinapulga maha, see lõigatakse kolmest küljest siledaks ja üks metalne tekstirida ongi valmis. Laotud read liiguvad üksteise järel „pannile“, moodustades tekstiveeru, tähevormid aga liiguvad üles jagajasse, mis sorteerib need tagasi oma lahtritesse uut kasutuskorda ootama. Selliseid linotippe oli Vaba Maa trükikojal kuus,⁶⁵ need olid ostetud 1920. aastatel. Et pliiaurud on mürgised, oli masinalladujate töö tervistkahjustav.

08:27 „Trükivead parandatakse hoolikalt“

Korrektuuri loevad (ehk trükivigu otsivad) korrektorid Tõnis Tomp ja prl Krivan⁶⁶. Selle töö jaoks tehti laotud tekstiveerust käsipressi abil paberile äratõmme. Korrektuuri loeti kahekesi – üks luges ette algkäsikirja, teine kontrollis veerutõmmiselt laotud teksti ja märkis leitud vead tõmmise servale. (Vigade parandamiseks läks tõmmis tagasi ladujale. Kuna linotipi ladu koosneb tervikridadest, mitte üksiktähtedest, siis tuli ladujal ka ühe komavea parandamiseks kogu vigane rida uuesti laduda. Seejärel urgitseti vigane rida naaskliga teiste ridade vahelt välja ja asendati uuena. Kui paranduse tõttu muutus rea pikkus, tuli uuesti laduda kõik veale järgnevad read kuni lõigu lõpuni.)

Vigade parandaja on Tõnis Tomp (1890–1960). Ta oli lõpetanud Viljandis linna-kooli ja enne Esimest maailmasõda töötanud ajakirjanikuna provintsilehtedes, Vaba Maa kirjastuses töötas 1920–1940. Tomp oli ametilt korrektor ja lisaks sellele vastutav toimetaja mitmes ajalehes: Wabas Maas 1923–1937, Esmaspäewas 1927–1934 ja Maa Hääl 1932–1937. Selles ametis ei juhtinud ta lehti, vaid kandis nende eest seaduslikku vastutust. See tähendab, et Tompi ülesanne oli tegelda ajalehe süüdistajatega: suhelda toimetusse saabunud kaebajatega, käia politseis ülekuulamistel, osaleda kohtuprotsessidel ja vajaduse korral määrada oma nimi karistuste vastuvõtmisega ja -kandmisega (rahatrahvid ja arestid).

Kolme ajalehe nimel protsessimisele kulus Tompil kõvasti aega: arhiivi infosüsteemi (AIS) kaudu leiab 129 arhiivisäilikut, milles Tomp kui vastutav toimetaja on süüdistatava rollis. Muidugi on seal dubleerivaid säilikuid, aga on kindel, et 15 aasta jooksul oli ta kohtu all kogu aeg, hinnanguliselt vähemalt 30–40 eri süüdistusega. See oligi *Sitzredakteur*'i kohus. Tompi puhul olid ülekaalus õigeksmõistvad kohtuotsused. Vaikiva oleku ajal aga riigi poolt algatatud süüdistusi ajalehtede vastu enam kohtus ei arutatud, karistused määras politseivalitsuse direktor ja tema otsusel karistati

⁶³ Tallinna trükitoölised trükikojaomanikkudega kokku leppinud. – Waba Maa, 12.11.1922, lk 3.

⁶⁴ Räägitakse *tinaladu* ja *sulatina*, tegelikult on ladumistina segu pliiist, tinast ja antimonist.

⁶⁵ „Waba Maa“ trükikoda tehniliselt moodsamaid Eestis. – Waba Maa, 5.12.1928, lk 28.

⁶⁶ Võimalik, et Meeri Krivan (1913–1998; 1935–1936 Vunk, aastast 1936 Säde).

Tomp vähemalt kord aastas rahatrahviga.⁶⁷ Seejärel loobus Tomp 1937. aasta aprillis vastutava toimetaja ametitest.

Tomp suri 69-aastasena Viljandis.

08:48 [korrektor töötab]

Siin parandab vigu elupõline korrektor Margarete Koch (1896–1982; 1937. aastast Kures), kes oli seda tööd alustanud 1914. aastal Tartus Postimehe juures. Sealt liikus ta koos abikaasaga järgmistesse ajalehtedesse samasse ametisse: Päewalehte ja Vaba Maa kirjastusse. Saksa okupatsiooni ajal oli ta korrektor Eesti Kirjastuses, paguluses kirjastuses EMP ja naisteajakirjas Triinu. Nagu tollal ajakirjanduses töötanud naised sageli, Margarete n-ö sündis ajakirjandusse: ta oli ajakirjanik Anton Jürgensteini tütar ja ajakirjanik Voldemar Koch-Kurese abikaasa. Proua Kures suri 86-aastasena Stockholmis.

08:53 „Lehekülg „murtakse“ kokku“

Murdmine ehk küljendamine on lehekülje kokkutõstmine tinast tekstiridadest, tinajoontest ja tsingist pildiklišeest.⁶⁸ Et pildiklišeed oleksid tekstiga sama kõrged, pandi nende alla kõrgenduseks paberiribasid ja pappi. Laotud tekst ja klišeeritud pildid on peegelpildis, et nad trükist õiget pidi välja tuleksid. Murdmine oli must ja räpane töö, korrektoori jaoks veerutõmmiste tegemisest olid tekstiread trükivärvised.

09:10 „Elektripress vajutab papi sisse jäljendi „kokkumurtud“ leheküljest“

09:30 „See on matriits“

Matriits on parempoolne painduv reljeefse pinnaga pappvorm, all vasakul on tinast ajalehekülg, mida rohkem vaja ei lähe. (Kasutatud tinaladu sulatatakse suurteks kangideks, mis lähevad uuesti kasutusse.) Maatri ehk matriitsi tegemist filmis ei näidata, aga protsess on lihtne: kokkutõstetud metalne ajalehekülg kaetakse papi-massiga, selle peale pannakse vildist katted ja kõik läheb pressi alla. Maatriite press töötab elektriga, temperatuur 180 kraadi, surve 450 000 kg, rõhk 3 atmosfääri, ja 2 minutiga on külg jäljend papile surutud.⁶⁹ Tugev surve on ülioluline, et peenimadki jooned papile üle kanduksid. Filmis on näha matriitsi väljavõtmine (09:20): tööline tõstab vildi üles, võtab matriitsi, alla jääb tinast laotud ja küljendatud lehekülg.

09:36 „Nüüd valamismasinasse, kus ootab sulatina“

09:44 „Üks...“ **09:47** „Kaks...“ **09:51** „Kolm...“ **09:54** „...“ ja tinast lehekülg on valatud“ Valamismasinasse valmistatakse stereotüüp ehk tinast trükivorm, millelt lõpuks ajaleht paberile trükitakse. Kuna trükitakse rotatsioonimasinaga ja rullipaberile, siis peab trükivorm olema kaarjas. Selle tegemist nimetatakse stereotüpeerimiseks: papist

⁶⁷ RA, ERA.1.7.452, l. 33, sisekaitse ülemä otsus Nr 479, 23.02.1934; RA, ERA.1.7.1323, l. 31, 32, 34, politseivalitsuse direktori otsus Nr 275 Sk, 9.07.1935, Nr 459 Sk, 3.09.1936, Nr 925-Sk, 26.01.1937.

⁶⁸ Küljendamiseks on lisaks põhitekstile vajalikud ka pealkirjad ja pildid, nende tegemist filmis ei näidata.

⁶⁹ „Waba Maa“ trükikoda tehniliselt moodsamaid Eestis. – Waba Maa, 5.12.1928, lk 28.

matriits painutatakse kaarjaks ja kinnitatakse valamismasinasse, matriitsile valatakse sulatina, see jahutatakse ja saadaksegi trükivorm. Ühe vormi valmistamiseks kulub masinal 1 minut. Vormi aluseks olnud pappmatriitsi rohkem vaja ei lähe.

10:02 [ajalehekülgede trükivormid]

Trükivormidel on tekst ja pildid peegelpildis, et nad paberile trükituna õiget pidi oleksid. Ühel trükivormil on näha Maa Hääle päismik.

10:05 „Kõik, mis liigne, freesitakse maha“

Elektrifreesiga puhastatakse trükivormide servad, veergude vahed jm, mis ei pea trükkimisel vastu paberit puutuma.

10:25 „Trükikoja uhkus – rotatsioon“

Vaba Maa rotatsioonimasin oli ostetud 1927. aasta suvel Saksamaalt, see maksis 35 000 dollarit⁷⁰ ja alustas tööd jaanuaris 1928. Masin trükkis kuni 32-leheküljelist ajalehte ja ka neljavärvitrükki. Ühe tunniga suutis rotatsioonimasin trükkida 54 000 eksemplari 8-küljelist mustvalget ajalehenumbrit, 27 000 eksemplari 16-küljelist ajalehenumbrit, värvitrükkis aga 13 500 eksemplari tunnis.⁷¹ Värvitrükk oli tollal ajalehtedes haruldus, Eestis suutis seda lisaks Vaba Maa trükikojale teha ainult Postimehe trükikoda. Peamiselt kasutati seda ajalehtede pidupäevanumbrite kaunistamiseks, avaldades neis värvilisi n-ö *pin-up*-pilte (kaunid daamid, kunstiteosed, loodusvaated).

Vaba Maa kirjastuse ostetud rotatsioonimasin trükkis samas kohas ajalehti 1970. aastate alguseni (kuni valmis EKP KK kirjastuse trükikoda aadressil Pärnu mnt 67a). Trükikoja nimi oli nüüd Punane Täht, seal trükiti näiteks päevalehte Noorte Hääli ning kultuurilehte Sirp ja Vasar.

11:10 „Küljed asetatakse masinasse!“ **11:24** „Kõik on valmis trükkimiseks“

Trükiplaadid kinnitatakse rotatsioonimasina võllile. Ülemisel võllil jookseb rulli-paber, alumisel trükivormid.

11:33 „Tähelepanu! Käik!“

Rotatsioonimasin mitte üksnes ei trüki ajalehte, vaid voldib selle kokku ja lõikab üksikeksemplarideks.

12:07 „Täiskäik!“ **12:25** „25.000 lehte tunnis trükib terashiiglane“

Arvestades Vaba Maa kirjastuse lehtede mahte ja tiraaže, pidi 1935. aastal iga ajalehe trükkimiseks kuluma vähem kui tund aega.

12:41 [ajalehed]

Alguses näidatakse kaht olulist päevalehte – Päevaleht ja Tartus ilmunud Postimees –, seejärel kaht kõmulehte: Uudisleht ja Tallinna Post. Siis esitletakse Vaba Maa kirjastuse ajalehti. Esmalt kirjastuse keskne päevaleht Waba Maa, milles on koos asjatundlik poliitiline analüüs ja kõmulises kastmes serveeritud uudised. Seejärel Waba Maa pühapäevane väljaanne, sensatsioonilise sisu ja rohkete piltidega nädalaleht

⁷⁰ L. [= Eduard Laaman] O-ü. „Vaba Maa“ 20 aastat. – Rahvaleht, 5.12.1938, lk 2.

⁷¹ Wärvitrükk rotatsioonimasinal. – Waba Maa, 21.01.1928, lk 22.

Esmaspäew. Lõpuks kaks ajalehte lihtrahvale: maarahvale Maa Hääl ja linlastele Rahvaleht. Mõlemad ilmusid kolm korda nädalas ja olid tellijale sellevõrra odavamad pidada kui iga päev ilmuv ajaleht.

13:10 „Ekspeditsioon saadab lehed laiali“

Ekspeditsiooniosakonnas korraldatakse ajalehtede väljasaatmine: lehenumbriid sorteeritakse üksikmüüjate, kioskite ja tellijate jaoks, lehepakid kaugemale saatmiseks läkitatakse rongijaama (vastavalt rongide sõidugraafikule olid määratud ka lehtede trükkimise ajad). Siin on näha tellijate aadresside kleepimist ajalehtedele ja markide kleepimist „ristpaela all“⁷² saadetavatele lehtedele.

13:28 „Aeg on raha!“

Lehepoidid jooksevad Tallinna Raekoja platsile.

13:40 „Ajaleht peab ulatuma ka kaugeimasse metsakolkasse“

See oli ajalehe tegemise ülevaade 1930. aastate keskelt, mis tugineb Vaba Maa koolkonna ajakirjandusele. Vaba Maa kool seadis esiplaanile uudislikkuse, kiiruse, efektiivsuse, kommertslikuma ja sensatsioonilisema lähenemise. See oli ajakirjandus, mille keskne tegelane oli nutikas ja hakkaja reporter.

Tähelepanu väärrib, et filmis ei näidata kirjatuse kõige olulisemat meest, kirjatuse loojat ja ülesehitajat Aleksander Veilerit (1887–1950). Ameti poolest oli ta kirjatuseosaühisuse ärijuht, aga sisuliselt omanik ja otsustaja kõiges.

Veiler oli linnakooli haridusega, alustanud sepapoisi, rauatreiali ja elektrimonitöörina, jätkanud 1910. aastatel ajakirjanikuna Tallinna Teataja ja Päewalehes. Selle kõrval oli ta üks Eesti Vabariigi loojaid, tegutsedes Päästekomitee ja ajutise valitsuse usaldusisiku-sidemehena. 1918. aastal lahkus ta koos mitme teise toimetustliikmega erakondlikult neutraalsest Päewalehest ja asutas tööerakondliku päewalehe Waba Maa. Kuni 1920. aastani oli ta lehe vastutav toimetaja, seejärel ärijuht. See amet sobis Veilerile ideaalselt – ta tundis ajakirjandust, tal oli ärilist soont, ettevõtlikkust ja haaret. Lisaks oskas ta häid kaastöölisi leida ja neid hoida. Laaman ja Vallaste olid juba varem ajakirjanikud olnud, aga näiteks Gori, Vellner, Soots, Valgma, Birkenfeldt, Soosaar tulid Vaba Maa majja algajatena, kasvasid seal hinnatud ajakirjanikeks ning jäid Veileri juurde kuni lõpuni.

Veilerist sai Eesti esimene ajakirjandustööstur. Ajakirjandus oli tema jaoks rahamasin, selle käivitamiseks tuli lugejatele anda sensatsiooni, kõmu, klatši, kergeid romaane. Keskne oli lugeja soov, Veiler deklareeris: „[M]eie ei ole hüüdjä hääl kõrbes. Meie oleme siin, et anda rahvale seda, mida rahvas tahab.“⁷³ Avalikkuses ei olnud tal

⁷² Ristpaelasaadetis ehk panderoll – lahtiselt saadetav trükk, millele on kinnitamiseks ümber tõmmatud paberriba või kaks. Maksmiseks kleepis saatja paberribale postmarke vastavalt saadetise kaalule. 1935. aastal maksis kuni 50-grammise ajalehe saatmine Eesti piires 2 senti, kuni 100-grammine – 4 senti jne. Vt nt Ristpaelast. – Eesti Postimehe Kalender ehk aastaraamat 1871 aasta peale. Tartu: H. Laakman, 1871, lk 98; Ajaleht ristpaela all. – Postimees, 11.09.1935, lk 5.

⁷³ V. Saretok. „Vaba Maa“ majas. – Korp! Filiae Patriae 1920–1940. Toronto: Estoprint, 1980, lk 126.

Kaader filmist „Ajalehe sünnid“. Värske lehepakkega ajalehepoisid jooksevad Raekoja platsile

head renomeed, teda peeti ideaalideta ärimheks ning ikka ja jälle tuletati meelde kuuldusi, et ta oli olnud 1910. aastatel ohranka agent.

Lõpp tuli Veileri impeeriumile 1940. aasta juulis, kui kirjastus natsionaliseeriti ja kõik lehed suleti. Veiler arreteeriti 1940. aasta septembris ja mõisteti kolmeks aastaks vangi (raha ja vara kõrvaltoimetamine kirjastusest juunis-juulis 1940). Tal õnnestus pääseda Venemaale evakueerimisest ja vabaneda, kui sakslased Tallinnasse jõudsid. 1944. aastal Veiler muidugi põgenes Eestist. Ta jõudis oma ajalehe asutada ka paguluses – nädalaleht *Meie Elu* alustas tema juhtimisel Torontos 1950. aastal. Veiler suri pool aastat hiljem 63-aastasena. (Aga tema leht jätkas ilmumist kuni 2001. aastani, siis ühines teise Kanada eesti lehega *Vaba Eestlane* ja ilmub tänaseni võrgulehena *Eesti Elu*.)

Filmi „Ajalehe sünnid“ leiab Arkaaderi filmiriiulilt.